

บทที่ ๔

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๔.๑ บทสรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “การศึกษาธรรมจักรในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ทำให้พอที่จะสรุปผลการศึกษาพบว่าคำว่า จักร หมายถึง ล้อ หรือสิ่งที่หมุนไป จักรจะเกิดขึ้นแก่ผู้มีบุญบารมี เพื่อเป็นสิ่งที่แสดงถึงความมีอำนาจวาสนาของผู้เป็นเจ้าของ เช่น จักรแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นต้น สมัยพุทธกาลปรากฏมีจักร ๕ อย่าง คือ จักรไม้ จักรแก้ว จักรคือธรรม (ธรรมจักร) อิริยาบถจักร และสัมปตติจักร ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงมองเห็นว่า จักรนั้นคนเอามาใช้กันมุ่งไปแต่ในเรื่องของอำนาจ เรื่องความรุนแรง มีการเบียดเบียนกันมาก ไม่เป็นการสร้างสรรค์ที่แท้จริง ควรจะนำมาใช้ในทางของความดีงาม การแสวงปัญญา และการพัฒนามนุษย์ หรือพูดสั้นๆ ว่า ใช้ในเรื่องของ “ธรรม” คำศัพท์ใหม่ และความคิดใหม่ว่า “ธรรมจักร” จึงเกิดขึ้นมา คำว่า “ธรรมจักร” จึงมีความหมาย ๒ อย่าง เช่นเดียวกับอาณาจักร คือหมายถึง วงล้อแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงหมุน คือ ธรรมะที่ทรงประกาศ วงล้อนี้หมุนไปเพื่อพาเอาธรรม คือความดีงาม ความร่มเย็นเป็นสุข แผ่ขยายออกไป และหมายถึงดินแดนที่วงล้อแห่งธรรมนั้นหมุนไปถึงซึ่งกลายเป็นดินแดนแห่งธรรม

T. B. Karunaratne ชาวศรีลังกา ได้อธิบายถึงสัญลักษณ์ล้อของชาวพุทธว่า มี ๔ ประเภทได้แก่

๑. รัตนจักร (The Ratana-Cakka) ล้อทางความคิดได้ถูกอธิบายว่าเป็นวงล้อของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏกับผู้ที่ป็นพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์จะได้รับพร ๗ ประการ คือ ๑) ศรีทธาแก้ว (satta ratana) หรือที่เรียกว่าล้อทางความคิด (cakka-ratana) ๒) ช้างแก้ว (hatthi-ratana) ๓) ม้าแก้ว (assa-ratana) ๔) อัญมณีแก้ว (mani-ratana) ๕) ภรรยาแก้ว (itthi-ratana) ๖) คหบดีแก้ว (gahapati-ratana) ๗) ปริณายกแก้ว (parināyakarātana) ซึ่งทั้งหมดนี้ วงล้อทางความคิด เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นสิ่งแรกที่พระมหากษัตริย์ต้องมี

๒. ธรรมจักร (The Dhamma-Cakka) วงล้อธรรมจักร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่นที่สุดของชาวพุทธ ธรรมจักร ถูกใช้เพื่อแสดงถึงหลักคำสอนโดยทั่วไป เป็นการยืนยันการแสดงปฐมธรรมเทศนาครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี

๓. ลักขณจักร (The Lakkhana-Cakka) สัญลักษณ์ธรรมจักร บนฝ่าเท้าของพระพุทธเจ้า เป็นการอธิบายเครื่องหมายมงคลบนฝ่าเท้าของพระพุทธเจ้า ลักษณะจักร เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจสูงสุดของพระพุทธเจ้า

๔. ภวจักร (The Bhava-Cakka) วงล้อแห่งชีวิต เป็นการอธิบายหลักคำสอนของการเกิดใหม่ ของชาวทิเบต

สำหรับการศึกษารธรรมจักรในเชิงสัญลักษณ์ที่เป็นวัตถุในประเทศไทยนั้นพบว่า เริ่มขุดพบธรรมจักรในสมัยของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ที่บริเวณพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม จำนวนหลายอัน มีลายประดับมากบ้างน้อยบ้าง ต่อมาปี ๒๕๐๖ ได้ขุดพบธรรมจักรอีก ๓ อันที่อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และพบอีกหลายทีในเวลาต่อมา รูปแบบของธรรมจักรที่พบส่วนใหญ่มีรูปลักษณะที่คล้ายคลึงกับธรรมจักรที่เป็นของอินเดียโบราณ คือในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชตามที่ปรากฏในมหาสถูปที่เมืองสาณจีเป็นต้นนั้น กล่าวคือ มีลักษณะเป็นธรรมจักร มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ มีกง ล้อมรอบ มีคุม เป็นแกนกลาง และมีซี่ ซึ่งก็มีจำนวนหลากหลาย ทั้ง ๘ บ้าง ๑๒ บ้าง ๑๖ บ้าง หรือมากกว่านี้บ้าง และส่วนมากจะมีแท่นรองด้วย บางรูปแบบก็มีการจำหลักภาพประกอบได้ด้วย เช่น ภาพเทวดา ภาพนางกษัตริย์ เป็นต้น จึงสันนิษฐานได้ว่าคงจะเป็นศิลปะของชาวอินเดียโบราณนั่นเอง

ด้านอิทธิพลของธรรมจักรที่มีต่อสังคมไทยผลการศึกษาวิเคราะห์ สามารถอธิบายเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

๑) ด้านจริยศาสตร์ ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์แห่งการประกาศพระธรรมเทศนาครั้งแรกของพระพุทธเจ้าแก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ และถือว่าเป็นการกระจายธรรมไปสู่บุคคลอื่น ซึ่งหลักธรรมที่มีลักษณะเด่นที่สุดอันเป็นที่เข้าใจและยอมรับกันโดยทั่วไปนั้นได้แก่หลักธรรมที่เป็นสาเหตุก่อให้เกิดธรรมจักรขึ้นมา ได้แก่การไม่ดำเนินชีวิตแบบสุดโต่งคือการหมกมุ่นในกามสุข และการทำความลำบากแก่ตนเอง ให้ดำรงตนในทางสายกลาง เปรียบเหมือนสายพิณที่ขึ้นพอดีไม่หย่อนไม่ตึงมีเสียงไพเราะ และอริยสัจ ๔ คือ วิธีแก้ปัญหาคือตามแนวพุทธ ได้แก่ หาสาเหตุของปัญหาให้ได้แล้วหาทางขจัดปัญหานั้นอย่างเหมาะสม และหลักธรรมที่ตีความจากจำนวนซี่กงในธรรมจักรอันได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ หนทางอย่างประเสริฐ หนทางของพระอริยบุคคล มีสัมมาทิฐิเห็นชอบเป็นต้น ธรรมจักรที่มี ๑๒ ซี่ เป็นสัญลักษณ์ของ อาการ ๑๒ ของอริยสัจ เห็นอริยสัจแล้วสามารถทำได้ด้วยเช่น เห็นสมุทัย เหตุแห่งทุกข์ว่าคือตัณหา ก็จะเห็นว่าตัณหาควรละ และก็จะละตัณหาได้ด้วย เป็นการเห็นที่บริบูรณ์จริงๆ ถ้าจะเปรียบก็เหมือนการรู้เรื่องยา จะเป็นความรู้ที่บริบูรณ์ ก็ต้องรู้อย่างนี้ คือ รู้ว่า นี่เป็นยา รู้ว่า ยานี้ควรกิน และรู้ว่า ยานี้เราได้กินแล้ว และธรรมจักร ๑๖ ซี่ หมายถึง ญาณ ๑๖ มีกำหนดแยกนามรูปได้เป็นต้น

๒) ด้านสุนทรียศาสตร์ เสนาธรรมจักรที่นายช่างนำมาสร้างเป็นประติมากรรม และสถาปัตยกรรมตามพระอุโบสถ ก็มีอิทธิพลต่อคนไทย และสังคมไทย ในด้านสุนทรียศาสตร์ ช่างไทยพยายามสร้างสรรค์ตราธรรมจักรให้มีลักษณะพิเศษกว่า งานศิลปะของชาติอื่น ๆ เช่น นำเอาธรรมจักรมาประกอบในสีมาหรือเสมา ที่เรียกว่า เสนาธรรมจักร เป็นศิลปกรรมในอุโบสถ ตามวัดต่างๆในประเทศไทย ทำให้มีลวดลายไทยเป็นเครื่องตกแต่งดูสวยงามเป็นที่ประดับตาและติดตรึงแก่ของชาวพุทธ

๓) ด้านวัฒนธรรมและประเพณี พอจะตีความได้ว่า คนไทยมีวัฒนธรรมทางความเชื่อ และศรัทธาว่า ธรรมจักร เป็นเสมือนเครื่องหมายของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำศาสนาอย่างหนึ่ง ซึ่งให้การเคารพนับถือกันสืบมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบันนี้

๔) ด้านสังคมวิทยา ตีความได้ว่า ในสังคมหรือในหมู่ของผู้นับถือพระพุทธศาสนา ธรรมจักรนับได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญและมีคุณค่าทางด้านจิตใจต่อสังคมพุทธเป็นอย่างมาก เพราะสังคมของคนที่ทำให้ความเคารพนับถือธรรมจักร เป็นสังคมที่แสดงถึงความเป็นพุทธ จุดตั้งสังคมของชาวคริสต์ที่นับถือสัญลักษณ์คือไม้กางเขน อันเป็นสัญลักษณ์ของความเสียสละของพระเยซูต่อคริสต์ศาสนิกชน

๕) ด้านจิตวิทยา พระเจ้าอโศกมหาราชทรงมีจิตวิทยาที่เฉียบแหลม ในการให้ช่างสร้างธรรมจักรกับกวางเพื่อเป็นเครื่องหมายปฐมเทศนา เพื่อให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวใจของชาวพุทธ จะเห็นได้ว่า หากมองในด้านจิตวิทยาแล้ว ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนไม่น้อยที่มีความต้องการที่จะไปกราบไหว้สักการบูชาสังเวชนียสถานสี่ตำบลที่ประเทศอินเดียและเนปาล เพราะมีความเชื่อความศรัทธาว่า สังเวชนียสถานนั้น เป็นสถานที่ซึ่งมีความสำคัญต่อพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของชาวพุทธ เป็นแดนพุทธภูมิ เมื่อได้ไปไหว้แล้วก็เหมือนได้ไหว้พระพุทธรูปจริงๆ

๖) ด้านรัฐศาสตร์ ตีความได้ว่า การตีความตามนี้เกี่ยวกับธรรมจักรนี้ พระพุทธองค์ทรงปกครองพระภิกษุสามเณรตลอดจนพุทธบริษัทโดยธรรม ด้วยความปฏิบัติต่อพระสาวกหรือสาวกของพระองค์อย่างเที่ยงธรรมโดยปราศจากอคติความลำเอียงต่าง ๆ โดยที่ทรงบัญญัติพระวินัยและศีล เป็นระเบียบ หรือกฎในการปกครองเหล่าพุทธบริษัทอย่างสมควร เช่น ทรงบัญญัติศีลห้าและศีล ๘ เพื่อฆราวาสอยู่ทรงบัญญัติศีล ๑๐ เพื่อสามเณรและสามเณรี ทรงบัญญัติ ศีล หรือสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ สำหรับพระภิกษุ และทรงบัญญัติศีล ๓๑๑ สำหรับนางภิกษุณี เพื่อใช้สำหรับควบคุมพฤติกรรมให้มีความเหมาะสมแก่ฐานะของตน ๆ ส่วนพระเจ้าอโศกมหาราช การที่พระองค์ทรงใช้รูปธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ในปางแสดงปฐมเทศนา สามารถตีความได้ว่าพระองค์มีพระประสงค์ที่จะปกครองพสกนิกรของพระองค์โดยธรรม เช่นกัน

๗) ด้านบุคลาธิษฐาน อิทธิพลทางด้านนี้ สะท้อนให้เห็นได้ว่า พระพุทธองค์เป็นผู้ที่เป็นตัวอย่างที่ดีในการฉลาดเลือกธรรมและผู้รับฟังธรรม โดยที่พระองค์ทรงเลือกปัญญาวัคคีย์

ซึ่งเป็นผู้ที่มีปัญญาและมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นทุกเดิมอยู่แล้วเป็นผู้รับฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ และทรงเลือกธรรมที่เหมาะสมแก่ปัญจวัคคีย์ ในส่วนของปัญจวัคคีย์พระอัญญาโกณฑัญญะ ก็เป็นบุคลาธิษฐานได้เป็นอย่างดีเช่นกัน ท่านสามารถจัดประเด็นของธรรมะได้ก่อนคนอื่น จึงสามารถได้ดวงตาเห็นธรรม และเป็นพระสงฆ์รูปแรกในทางพระพุทธศาสนา ก่อนคนอื่น

๘) ด้านธรรมาธิษฐาน อิทธิพลทางด้านนี้ มุ่งไปที่ธรรมที่เกิดจากเนื้อหาของธรรมจกั กัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนา และเนื้อหาของธรรมที่แฝงอยู่ในสัญลักษณ์ของตราธรรมจักร ธรรมที่มีอิทธิพลทางด้านธรรมาธิษฐานต่อพุทธศาสนาและสังคมไทย ที่ปรากฏในธรรมจักรก็คือ การไม่เข้าไปเสพหรือข้องแวะในที่สุดโต่ง ๒ อย่าง คือ การบำเพ็ญตนด้วยกามสุขหรือกามคุณ และการทรมานตนให้ลำบาก แต่ให้ปฏิบัติตนตามหลักทางสายกลางคือมัชฌิมาปฏิปทา และคำสอนเรื่อง อริยสัจ ๔ ก็เป็นธรรมาธิษฐานในเรื่องของการกระทำสิ่งต่าง ๆ ที่มีปัญหาหรือที่ประสบกับปัญหาให้ได้ รู้ว่าปัญหาต่าง ๆ สามารถแก้ไขได้ โดยวิธีการสืบหาสาเหตุของปัญหาว่ามาจากอะไร แล้วหาทางที่จะจัด หรือสะสางปัญหานั้นให้ได้อย่างเหมาะสม ก็จะทำได้สามารถแก้ไขปัญหาได้ทุกปัญหาอย่างแน่นอน และธรรมที่แฝงอยู่ในธรรมจักร เช่น ธรรมจักร ๘ ซึ่งหมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ ๑๒ ซึ่งหมายถึง อากาโร ๑๒ ของอริยสัจ และ ๑๖ ซึ่งหมายถึง ญาณ ๑๖ เป็นต้น เป็นธรรมที่เป็นธรรมาธิษฐาน ที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยจนถึงปัจจุบันนี้

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาทำให้ได้มุมมองในการศึกษาในเชิงลึกเกี่ยวกับเรื่องธรรมจักรเพื่อให้เกิด ความรู้ความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ดังนี้

๑) ควรศึกษาวิเคราะห์ตีความพระธรรมจักรในลักษณะความสัมพันธ์ระหว่าง อาณาจักรและศาสนจักรในประเด็นทางด้านการเมือง รวมถึงด้านเศรษฐกิจและสังคม

๒) ควรศึกษาวิเคราะห์ตีความพระธรรมจักร ในด้านที่เป็นประติมากรรม ที่มี ปรากฏในสมัยต่าง ๆ ทั้งในอินเดีย และประเทศไทย เปรียบเทียบให้เห็นถึงลักษณะเด่น และข้อแตกต่างของประติมากรรมในสมัยต่าง ๆ เหล่านั้น ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น